

מלחמת העצמאות השנייה

מיכאל אורן

לפני חמישים שנה, בשחר היום ה-29 באוקטובר 1956, צנחו צנחנים ישראלים בפיקודו של אלוף משנה אריאל שרון במעבר המיתלה בעומק חצי האי סיני, ארבעים קילומטרים מתעלת סואץ. הפעולה הייתה השלב הראשון בתכנית שרקמו בחשאי נציגים של צרפת, בריטניה וישראל, בעקבות הלאמת תעלת סואץ על ידי מצרים שלושה חודשים קודם לכן. על פי התכנית, נחיתת הצנחנים נועדה לספק לממשלות צרפת ובריטניה עילה להורות למצרים ולישראל כאחת להוציא את כל כוחותיהן מאזור התעלה. האירופים צפו שקהיר תדחה את האולטימטום הזה, ובכך יתאפשר להם לתפוס את נתיב המים האסטרטגי. ישראל מילאה בצייתנות את חלקה בתכנית, כשהיא כותשת את הצבא המצרי תוך ארבעה ימים וכובשת את כל חצי האי סיני ורצועת עזה. הארמדה האנגלית-צרפתית, לעומת זאת, בוששה לבוא, ומיהרה לסגת תחת מכבש לחצים בינלאומי. מלחמת סואץ – שנודעה בישראל כמערכת סיני, או מבצע קדש – הסתיימה תוך שבוע, אך הקרב על מקומה בהיסטוריה רק החל. שלל ספרים ומאמרים נכתבו על מערכת סיני, המשבר הראשון לאחר מלחמת העולם השנייה שעיימת בין לאומיות לאימפריאליזם ובין המערב לגוש הקומוניסטי. היסטוריונים כבר מסכימים מזמן שהפלישה הייתה אסון מוחלט

עבור בריטניה וצרפת, שכן היא האיצה את סילוקן מן המזרח התיכון ואת דעיכתן כמעצמות גדולות. תוצאות המלחמה מבחינת ישראל, לעומת זאת, שנויות במחלוקת. בשלושת העשורים הראשונים לאחר המשבר קבעו רוב החוקרים שעסקו בסוגיה כי ישראל יצאה נשכרת מהשמדת הצבא המצרי, מפתיחת מצרי טיראן ומהברית האסטרטגית עם צרפת. ואולם, "ההיסטוריונים החדשים", שהחלו לשקוד בשנות השמונים על קעקוע מה שכונה בפייהם "המיתוסים" של ההיסטוריה הישראלית, הציגו גרסה אחרת של האירועים, המתארת את מערכת סיני כאסון גם עבור המדינה היהודית. "ישראל... שילמה מחיר כבד על חבירתה אל הכוחות הקולוניאליסטיים נגד הכוחות העולים של הלאומיות הערבית", כתב אבי שליים מאוניברסיטת אוקספורד בספרו קיר הברזל, שהתפרסם בתרגום לעברית ב-2005. "מעשיה היא יכלו לשמש, מעתה ואילך, הוכחה... בדבר היותה ראש גשר של האימפריאליזם המערבי בלב לבו של העולם הערבי".

עשרים שנה מאוחר יותר, ניתוחו של שליים את מלחמת 1956 הפך לדעת הכלל באקדמיה, ולא רק בקרב בני-חוגו. מאמר שהתפרסם ב-26 באוקטובר 2006 בניו יורק טיימס לציון יובל למשבר סואץ תיאר את ניצחונה של ישראל כניצחון פירוס. את המאמר כתב דוד פרומקין מאוניברסיטת בוסטון, היסטוריון בעל שם שחקר את שורשי המזרח התיכון המודרני. "ישראל סיכנה את עצמה בשותפותה עם האימפריאליזם האירופי", טען פרומקין, כהד לדברי שליים. "ככל שעלה בידה של ישראל לנצח בשדה הקרב, כך היא התרחקה מהשגת השלום שביקשה לעצמה".

ברם, מי שמפקפק בגודל ניצחונה של ישראל ב-1956 אינו לוקח בחשבון עד כמה חלקי היה ניצחונה במלחמת העצמאות ב-1948. בדרך כלל, מדינות המנצחות בשדה הקרב מנצחות את תנאי השלום. אך בעוד שהכוחות הישראליים הדפו את צבאות ערב הפולשים ואילצו אותם לבקש הפסקת אש, הנושאים והנותנים מטעם המדינה היהודית הצעירה לא השכילו לתרגם את ההישג הצבאי הזה לאמצעי לחץ דיפלומטי שישים קץ לסכסוך. הסכמי שביתת הנשק שעליהם חתמה ישראל ב-1949 עם ארבע המדינות הערביות השכנות לה לא העניקו הכרה או לגיטימיות למדינה היהודית; הם גם לא העניקו לה גבולות קבע. כסיבוך נוסף למצב עניינים חריג זה, ההסכמים יצרו אזורים מפורזים

שונים, שהריבונות עליהם אינה ברורה, לאורך גבולותיה של ישראל – למרגלות רמת הגולן, למשל, ובניצנה, לאורך הגבול בין סיני לנגב. מזיקה במיוחד, מבחינת ישראל, הייתה העובדה ששביתת הנשק לא הבטיחה שלום. אדרבה, ההסכמים אפשרו לערבים לעמוד על כך שמצב המלחמה ביניהם לבין "הישות הציונית" לא פסק. לטענת הערבים, מצב המלחמה הזה מתיר להם לירות על יישובים ישראלים באזורים המפורזים, להטיל חרם כלכלי על המדינה היהודית ולחסום מעבר של ספינות ישראליות ושל מטענים המיועדים לישראל דרך תעלת סואץ ומצרי טיראן. מדינות ערביות עסקו כל העת במסע תעמולה אנטי-ציוני ואנטישמי אכזרי, שנועד להכין את ציבור האזרחים שלהן ל"סיבוב שני" מול ישראל, הפעם כדי להשמידה. מספר מדינות ערביות, ובהן סוריה ומצרים, לא הסתפקו בתעמולה, ונתנו את חסותן להתקפות מחבלים (פדאיון) מבעד לגבולות, דוגמת הטבח באחד-עשר ישראלים במעלה עקרבים במרס 1954.

עבור מדינות ערב, "מלחמת פלסטין" אף פעם לא הסתיימה באמת. הם לא היו היחידים שראו באותה עת את ישראל כנוכחות ארעית ובלתי רצויה במזרח התיכון; המעצמות הגדולות – ארצות-הברית, בריטניה, צרפת וברית-המועצות – התייחסו לישראל כאל תופעה חולפת והתעלמו מן האינטרסים היסודיים שלה. למעשה, לדין של המעצמות, ישראל לא הייתה הרבה יותר ממה שמזכיר המדינה האמריקני ג'ון פוסטר דאלס כינה "אבן-ריחיים על צווארינו".

בתקופה שבין 1948 ל-1956 התרחשו תמורות מעמיקות בדיפלומטיה של המעצמות הגדולות במזרח התיכון. ארצות-הברית שאפה, מצד אחד, לסלק מן האזור את המעצמות הקולוניאליות הישנות בריטניה וצרפת, אך במקביל פעלה עם בנות-בריתה האירופיות למנוע את החדירה הסובייטית למזרח התיכון. בתגובה לאיום האמריקני, ביקשו בריטניה וצרפת לחזק את הבריתות שלהן עם מדינות מקומיות – בריטניה עם ירדן, מצרים ועיראק, וצרפת עם סוריה ולבנון – ולצורך זה ערבו לביטחונן ומכרו להן נשק חדיש. ישראל, שלא נתפסה כבעלת ערך אסטרטגי בעיני אף מעצמה, מצאה את עצמה מחוץ להסדרים הללו. גרוע מכך: ההתנגשויות בינה ובין מצרים ב-1949 וירדן ב-1956 כמעט הביאו לעימות ישיר בין צה"ל לכוחות בריטיים.

ישראל לא זכתה ליחס טוב בהרבה מארצות-הברית. הממשל הרפובליקני של דווייט אייזנהאואר לא חב דבר לבוחרים היהודים והיה קשוב מאוד לערביסטים של מחלקת המדינה ולחברות הנפט האמריקניות שהיו פעילות במזרח התיכון. מלבד אביזרים למצעדים כגון קסדות ושרביטים, סירבה ארצות-הברית בתוקף

למכור לישראל כלי נשק, ואף יצאה מגדרה כדי למנוע מישראל רכישת אמצעי לוחמה מידי בנות-בריתה. לדעת הממשל, עסקאות כאלה עלולות היו לדחוף את הערבים אל מעגל ההשפעה הסובייטי ולסכן אספקת נפט חיונית. הסובייטים, מצדם, ניצבו גם הם מאחורי הערבים. למרות התמיכה הדיפלומטית והצבאית המכרעת שהעניקו למדינה היהודית ב-1948, עברו הסובייטים צד אחרי שהשיגו את מטרתם בסילוק הבריטים מפלשתינה. בשנת 1951 ניכרה כבר עקביות בעוינותם כלפי ישראל, ולאחר מות סטאלין ב-1953 אימץ הקרמלין מדיניות של טיפוח משטרים ערביים לאומניים המתנגדים למערב, כמו אלה של מצרים וסוריה.

ארצות-הברית ובריטניה הגיבו לאיום הסובייטי בניסיון לאגד מדינות מזרח-תיכוניות לארגון הגנה אזורי נוסח נאט"ו. הקואליציה הזאת, שנודעה תחילה בשם "ארגון ההגנה המזרח תיכוני", ומאוחר יותר בכינוי "ברית בגדאד", אמורה הייתה לכלול את עיראק, את ירדן וכן – כך קיוו – את מצרים. ישראל ביקשה שוב ושוב להצטרף לברית, אך נדחתה בעקביות.

יתר על כן, מלבד חיזוקם של הערבים באופן אקטיבי, המעצמות גם תמכו במשתמע בפרשנותם לשביתת הנשק. הן סירבו, למשל, ללחוץ על מדינות ערב לסיים את החרם הכלכלי ואת ההסגר הימי שלהן על ישראל או לסכל חדירות של מסתננים חמושים לתוך המדינה היהודית. תחת זאת, הן גינו את ניסיונותיה של ישראל להקים יישובים באזורים המפורזים, לשלוח ספינות דרך התעלה והמצרים ולבצע פעולות תגמול נגד מעוזים של הפדאיון. הן התנגדו גם ליזמתה של ישראל לבנות מוביל מים ארצי שנועד להעביר מים מן הגליל לנגב ובכך להקל על יישוב המדבר. הנגב, כך קבעו האמריקנים והבריטים ב-1949, יילקח בסופו של דבר מישראל ויימסר לריבונות ערבית כחלק מעסקת "שטחים תמורת שלום". תכנית אנגלו-אמריקנית, שנרקמה ב-1954 תחת שם הקוד "אלפא", אף בחנה את האפשרות להעביר נתחים גדולים של הנגב למצרים כתמריץ להצטרפותה ל"ארגון ההגנה המזרח תיכוני"; המצרים, בתמורה, אמורים היו להבטיח לישראל אי-לוחמה, לא שלום. למרות שראש הממשלה הישראלי דוד בן-גוריון דחה את "אלפא", מנהיגים אמריקנים ובריטים היו מוכנים להפעיל עליו לחץ אדיר ליישום התכנית במידה שקהיר תקבל אותה.

ואמנם, המצרים תבעו לעצמם זה מכבר את הנגב כגשר יבשתי ביניהם לעולם הערבי. בפגישות חשאיות עם דיפלומטים ישראלים לאחר שביתת הנשק, שבו הנציגים המצרים ודרשו ויתור של ישראל על כל הנגב – כלומר, על שישים

ושניים אחוזים מכלל שטחה – כתנאי לסיום הסכסוך. מצד שני, המצרים גם ציינו מפורשות ששלום עם המדינה היהודית אינו מתקבל על הדעת בעתיד הנראה לעין. עמדה זו נותרה בעינה לאחר מהפכת הקצינים במצרים ביולי 1952 ועליית הקולונל ג'מאל עבד אל-נאצר לשלטון ב-1954. למרות שנאצר המשיך במגעים החשאיים עם ישראל, ובשלב מסוים אף החליף מכתבים עם שר החוץ הישראלי משה שרת, הוא לא מש לרגע מתביעתו לקבל את כל הנגב ודבק בהתנגדותו לשלום מידי ומלא. למעשה, החל בדצמבר 1954 חתר נאצר להרחבת מנהיגותו לכל העולם הערבי – ניסיון שהצריך גילוי עוינות מוגברת כלפי ישראל והתנגדות נמרצת יותר למערב. הוא הידק את ההסגר הימי ואת החרם על ישראל, פקד על הצבא המצרי לתפוס חלקים מניצנה והקים יחידות פדאיון על מנת שאלה תפעלנה מתוך עזה. הוא הכריז גם מלחמה על "ברית בגדאד", דחה את "אלפא", וחתם, בספטמבר 1955, על עסקת נשק בהיקף עצום עם הגרורה הסובייטית צ'כוסלובקיה.

זו הייתה אפוא הסיטואציה האזורית והבינלאומית שבה הייתה ישראל נתונה בתקופה שלפני מערכת סיני. ישראל הייתה מוקפת מדינות ערביות שניהלו נגדה פעולות לוחמה – ולמעשה, התחמשו כדי להשמדה – ולא היו לה כלל בעלות ברית, גיבוי דיפלומטי או מקור מהימן לאספקת נשק. זאת ועוד; כשהיא כורעת תחת הנטל של מאות אלפי עולים חדשים, רבים מהם עניים, ושל כלכלה קרובה לפשיטת רגל בעקבות מלחמה הרסנית שהרגה אחוז אחד מאוכלוסייתה, ישראל בקושי הייתה מסוגלת להחזיק מעמד, לא כל שכן להגן על עצמה מפני נאצר, מנהיג אזורי נערץ וחמוש היטב שהיה מחויב להשמדתה. "בכי, ישראל!... וצפי לקצך הקרב בכל עת", הכריזה "קול הערבים", תחנת רדיו בניהול מצרי, ב-1955. "ערביי מצרים מצאו את דרכם לתל אביב".

מצבה של ישראל אכן נראה חסר תקווה. ואז, ביולי 1956, הכריז נאצר במפתיע על הלאמת תעלת סואץ. האירוע הניע את הצרפתים, אשר ביקשו לפעול נגד נאצר בשל תמיכתו במורדים האלג'יריים, לסייע בחימושו של צה"ל ולפתוח בשיחות חשאיות על מבצע משותף במצרים. הצרפתים אף דחקו בבריטים להפסיק לאיים על הישראלים ולהצטרף לשיחות החשאיות. התוצאה הייתה הסכם סֶבֶר, הקרוי על שם הפרבר של פריז שבו נחתם בהיחבא. על פי מסמך זה, ישראל הסכימה לפתוח במעשי איבה נגד מצרים. חודש לאחר מכן צנחו שרון ואנשיו במעבר המיתלה. מערכת סיני החלה.

הלחימה הייתה עזה, אך הכוחות הישראליים הצליחו לרסק את חילותיו של נאצר על כלי הנשק הסובייטיים שסופקו להם לא מכבר, כבשו את כל סיני ואת עזה, והגיעו עד תעלת סואץ. למרות שהלחץ המסיבי של שתי מעצמות-העל שכנע בסופו של דבר את בן-גוריון לפנות את השטחים הללו, הוא קיבל בתמורה ערבויות אמריקניות לביטחונה העתידי של ישראל. בנוסף, כוח לשמירת שלום של האו"ם נפרס לאורך הגבול עם מצרים ובשארם א-שייח, אל מול מצרי טיראן. כשהיא משוחררת סוף-סוף מאיום המתקפה המצרית ומחוזקת הודות לפתיחת נתיב סחר עם אסיה דרך המצרים, נהנתה ישראל מתקופה של שלום ושגשוג חסרי תקדים. היא ניצלה את השנים הללו לקליטת גלי עלייה חדשים ולביסוס החברה האזרחית שלה. רבים מן הישראלים שחיו אז זוכרים את העשור שלאחר 1956 כתקופה השלווה ביותר בחייהם ובהיסטוריה של ארצם. ולמרות שנאצר גירש את כוח האו"ם בצעד חד-צדדי במאי 1967 ושב לחסום את המצרים, הערבויות הביטחוניות שהשיגה ישראל מארצות-הברית ב-1956 וההתחייבויות הבינלאומיות שקיבלה בנוגע לחסינות גבולותיה ולזכויות השיט שלה התבררו כחינוניות לגיבוש תמיכה בעמדתה במלחמת ששת הימים.

חשוב לא פחות, ואולי אף יותר, היה מעמד הקבע שבו זכתה ישראל כתוצאה ממערכת סיני. בעקבות המלחמה חדלו המעצמות להתייחס אל המדינה היהודית כאל ישות זמנית ששטחה זמין למיקח וממכר עם הערבים. ארצות-הברית חדלה גם ממאמציה למנוע מישראל רכישה של אמצעי לוחמה מודרניים, אשר המשיכו לזרום מצרפת. ואמנם, בסיוע צרפתי נתנה ישראל את הכור הגרעיני בדימונה, שהעניק לה כרטיס כניסה למועדון שבו חברות רק המעצמות הגדולות.

לכסוף, למרות ששיתוף הפעולה החשאי של ישראל עם בריטניה וצרפת אישר לכאורה את הטענה הערבית שהמדינה היהודית אינה אלא ראש גשר לאימפריאליזם, הרי שלאמיתו של דבר מדובר בהאשמה שנטועה הרבה יותר במחשבתם של היסטוריונים מערביים בני-תקופתנו מאשר בחשיבה הערבית של סוף שנות החמישים. סקירת שידורים ועיתונים ערביים מן התקופה אינה מגלה כל שינוי משמעותי בעוינות הערבית כלפי ישראל; השנאה הזאת הייתה מוחלטת לפני המלחמה ולא פחות טוטלית לאחריה. בדומה לכך, לא היה במלחמה כדי להפחית את הסיכויים להצלחת תהליך שלום שלא היה קיים מלכתחילה ולא עתיד היה להתקיים, לפי נאצר, עוד שנים רבות.

בניגוד לדעה הרווחת כיום בחוגים אקדמיים, ישראל יצאה ממערכת סיני מחוזקת מבחינה כלכלית, דיפלומטית וצבאית. היא בנתה בריתות חיוניות ורכשה יחס של כבוד, גם אם עדיין לא של חיבה, מצד המעצמות הגדולות, ובה בשעה הגבירה את ביטחון אזרחיה. הקיץ הקץ על המצב שהתקיים לאחר 1948, שבו נשללו מישראל ההכרה בלגיטימיות שלה, מעמד של קבע וזכויות יסוד כגון גבולות בטוחים וחופש שיט. מלחמת 1956 אפשרה לישראל להגשים, סוף-סוף, את שאיפותיה הבלתי ממומשות מ-1948, ובכך חתמה בפועל את מלחמתה של המדינה היהודית על עצמאותה.

מיכאל אורן הוא עמית בכיר במרכז שלם ועורך עמית בחכלת. ספרו החדש כוח, אמונה ופנטזיה: אמריקה במורח החיכון, מ-1776 עד היום (נורטון, 2007) נמצא ברשימות רבי-המכר בארצות-הברית. מאמרו האחרון בחכלת הוא "גרמניה לאחר 'הנפילה'" (חכלת 21, סתיו התשס"ו/2005).